

**O'ZBEKISTONDA ISLOM BANKLARINI TASHKIL ETISH ZARURIYATI
VA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10511622>

Yo'ldosheva Iroda Ibodulla qizi

Toshkent moliya instituti

"Bank ishi" kafedrasi assistent o'qituvchi

ANNOTATASIYA

maqolaning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, islom modeli asosida islom banklarini tashkil etishning milliy iqtisodiyot taraqqiyotini ta'minlashdagi rolga qaratilgan qarorlar qabul qilishda zamonaviy uslubiy yondashuvni qo'llashda foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar

islom moliyasi, islomiy banklar, murobaha, mushoraka, muzoraba, qarzi hasan, sukuk.

АННОТАЦИЯ

научная значимость статьи заключается в том, что она объясняется возможностью использования современного методологического подхода при принятии решений, направленных на роль создания исламских банков на основе исламской модели в обеспечении развития национальной экономики.

Ключевые слова

исламские финансы, исламские банки, мурабаха, мушарака, мубарака, хасановый кредит, сукук.

ANNOTATION

the scientific significance of the article is that it is explained by the possibility of using a modern methodological approach in making decisions aimed at the role of establishing Islamic banks on the basis of the Islamic model in ensuring the development of the national economy.

Key words

Islamic finance, Islamic banks, murabahah, musharakah, mubarakah, hasan loan, sukuk.

Kirish. Islomiy banklar va moliya tizimi musulmonlar jamoasiga diniy jihatdan maqbul bo'lgan bir qancha bank xizmatlarini taklif qilmoqda va xizmat ko'rsatmoqda. Bundan asosiy maqsad, iqtisodiy farovonlikka erishish, iqtisodiy

jihatdan o'sish, daromad va boyligni taqsimlash, pul qiymatining barqarorligiga erishishdan iborat.

Islomiy moliya sanoati so'nggi 20 yil ichida Osiyoda sezilarli darajada o'sdi. Yaqin Sharq va Osiyodan kelgan sarmoyadorlarning diniy e'tiqodlariga mos kelganligi sababli islomiy bank mahsulotlariga sarmoya kiritish tobora kengayib bormoqda. Osiyoning bir qancha hukumatlari va davlat organlarining sa'y harakatlari bilan islom moliya bozorlarida investitsiyalar o'sganligini va iqtisodiy o'sishga erishilganligini ko'rish mumkin.

Islom bank ishi, moliya tizimidan ajralib turadi ya'ni, islomdan kelib chiqadigan keng qamrovli axloq va axloqiy qadriyatlar tizimiga asoslanadi. An'anaviy moliyadan farqli o'laroq, islom moliyasi umumiy tamoyillarga asoslanadi, har qanday islomiy iqtisodiy yoki moliyaviy bitimlarni tartibga soluvchi ko'rsatmalarni tashkil etadi.

Islom moliyasini joriy etishning huquqiy bazasini shakllantirilganmaganligi islom moliyasini joriy etish borasidagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Islom moliyaviy mahsulotlarni qonunchilik asosida tartibga solishning mavjudligi ushbu bozorni yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi. Shuningdek, qonunchilik asosida tartibga solishsiz islomiy moliyaviy mahsulotlar iste'molchilarining huquqlari lozim darajada himoya qilina olmaydi, ya'ni aholining mana shunday amaliyotlarga bo'lgan ishonchini suiste'mol qilish ehtimoli ortadi.

2020-yil dekabr oyida Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizda Islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo'yicha huquqiy bazani yaratish vaqt-soati yetib kelgani va bu borada Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etilishini takidlaganliklari huquqiy baza yaratilishiga ilk qadam bo'ldi. Joriy yilning 11-yanvardagi matbuot anjumanida Markaziy bank raisi o'rinbosari Bekzod Hamroyev "Nobank kredit tashkilotlari to'g'risida"gi qonun yangidan qabul qilinishi va ushbu qonunda Islom moliya tushunchasini inobatga olinishi to'g'risidagi chiqish qildi va yaqin keyingi oylar ichida Oliy Majlis Qonunchilik palatasining majlisida "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalash faoliyati to'g'risida"gi qonun qabul qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Islomiy banklar va moliya tizimi musulmonlar jamoasiga diniy jihatdan maqbul bo'lgan bir qancha bank xizmatlarini taklif qilmoqda va xizmat ko'rsatmoqda. Bundan asosiy maqsad, iqtisodiy farovonlikka erishish, iqtisodiy jihatdan o'sish, daromad va boyligni taqsimlash, pul qiymatining barqarorligiga erishishga qaratilgan (Kabir Hassan 2007), Zamir Iqbal Abbas Mirakhor, Maher Hasan and Jemma Dridi, Rania Abdelfattah Salem, Craig R.N. Ethercott, David M.E. Isenberg, Ibrahim Warde, Muhammad Ayub, Mahmoud A.El-Gamal, Monzer Kahf, M.Henry and Rodney Wilson, Wayne A.M.Visser, Alastair McIntosh, Samir Abid Shaikh, S. Nagaoka,

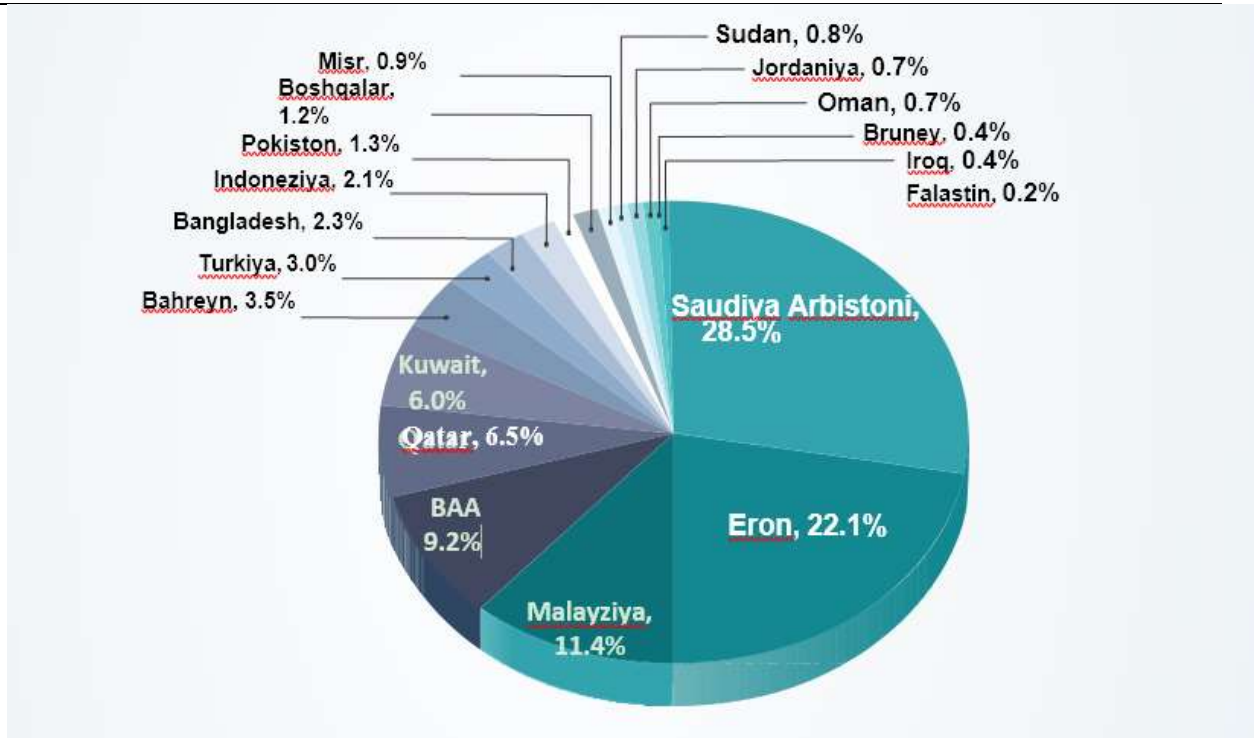
A.M.Tiby, M.S.B.Haji Ishak kabi iqtisodchi olimlarning islomiy banklar to'g'risida yozgan asarlari islom moliyasida keng targ'ib qilinmoqda va foydalanilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimli tahlil, statistik tahlil, omilli tahlil, prognozlash kabi qator tadqiqot usullardan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Mazkur qonun loyihasida "islomiy moliya xizmatlari" tushunchasi ilk bora qonunchilikka kiritildi. Bunda standartlar, shu jumladan, islomiy moliyalashtirishni amalga oshirish qoidalari va prinsiplarining manbasi sifatida xalqaro tashkilotlardan "Islom moliya institutlari uchun Buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti" va "Islomiy moliya xizmatlari kengashi" tomonidan belgilanishi ko'zda tutilgan. Markaziy bank islomiy moliyalash standartlarini belgilovchi xalqaro tashkilotlarning qoidalari asosida islomiy xizmatlar ko'rsatish tartibini ishlab chiqishi belgilangan. Albatta, qonunchilikdagi ushbu o'zgarishlar Islom moliyasi mamlakatimizda huquqiy status olayotganidan darak beradi. Ammo, Islom moliyaviy xizmatlarini ko'rsatish huquqi faqatgina nobank va mikromoliyalash tashkilotlariga berilayotgani Islom moliyasining rivoji uchun to'laqonli yechim emasligini ta'kidlash lozim. Sababi, Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalash institutlarining aktiv hajmi bo'yicha O'zbekistonning moliya sektoridagi ulushi atigi 0,29% ni tashkil qiladi va ayni paytda Islom moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha tashabbus tijorat banklari tomonidan bo'layotganligini hisobga olsak, ushbu qonun ular uchun qonuniy baza bo'lib amal qila olmaydi.

So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida islom bank ishi va moliyasi jadal sur'atlar bilan rivojlanib va uning moliya sektoridagi salmog'i o'sib kelmoqda. Nafaqat aholisining ko'pchilik qismi musulmonlarni tashkil qilgan Uzoq va Yaqin Sharq mamlakatlari, balki kichik musulmon nufuziga ega bo'lgan Buyuk Britaniya, Singapur, Lyuksemburg va ko'plab g'arb mamlakatlari ham Islom moliyasiga quchoq ochmoqda. Islom moliya sektorining, yoki boshqacha qilib aytganda, global islom moliyaviy xizmatlar sanoatining jami aktivlari 2022-yil yakunida 2021-yilning shu davri holatiga nisbatan 10,7% ga o'sib, umumiy qiymati 2,7 trln AQSH dollarini tashkil qildi¹⁰.

¹⁰ Islamic financial services industry stability report 2021, Islamic Financial Services Board (IFSB)

1-rasm. 2022-yil 3-choragi holatiga nisbatan global islom bank tizimi aktivlarining yurisdiksiyon ulushi ¹¹

1-jadvalning davomi sifatida mintaqalarga tegishli aynan qaysi mamlakatlar Islom bank tizimida yetakchilikka ega ekanliklarini quyidagi diagramma orqali xulosa qilishimiz mumkin (9-rasm):

1-rasm ma'lumotlariga ko'ra islom bank sektorining 1/4 qismidan ortiqroq ulushi Saudiya Arabistoniga (28.5%), 1/5 qismidan ortiqroq ulushi Eronga to'g'ri keladi va bu ikki davlatlarni Islom bank sektoridagi eng yetakchi davlatlar sifatida ko'rishimiz mumkin. Ro'yxatning keyingi ulushlari - qariyb 1/8 qismi Malayziyaga (11.4%), 9.2% i BAAGA, 6.5% i Qatar va 6.0% i Quvaytga, nisbatan kichikroq ulushlar bilan Bahreyn 3.5% ni, Turkiya 3.0% ni, Bangladesh 2.3% ni, Indoneziya 2.1% ni, Pokiston 1.3% ni, Misr 0.9% ni, Sudan 0.8% ni, Jordaniya va Oman 0.7% ni, Bruney va Iroq 0.4% ni, Falastin 0.2%ni va boshqa barcha Islom bankchiligi mavjud davlatlar sektorning 1.2% ini tashkil etmoqdalar.

Islom bankini ochishga qo'yiladigan talablar ko'pincha mamlakatdan mamlakat o'rtasida katta farq qiladi. Islom bankini tashkil etishda dastlab an'anaviy banklarni tartibga solish va nazorat qilish bo'yicha ishlab chiqilgan qoidalarga rioya qilishda ko'plab qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin. Ushbu qoidalar mamlakatdagi butun bank tizimini ta'minlash uchun alohida bank muassasalarining hayotiyli va mustahkamligini ta'minlashga qaratilgan, ular ko'pincha omonatchilar uchun kapitalning aniqligi va omonatlarning daromadlilik darajasining aniqligi kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi. Shu sababli, Islom bankini

¹¹ IFSB Secretariat Workings 2021, www.ifsb.org

tashkil etish istagida bo'lgan homiylar islom banki operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadigan milliy bank qonunlari va qoidalaridan xabardor bo'lishlari muhim, ular faoliyatning amaldagi qonunchilikka muvofiq oldindan tasdiqlanganligini ta'minlashlari kerak, yoki islom banki faoliyatiga ruxsat berish uchun tartibga soluvchi organdan qaror talab qilishi kerak. Islom bankining yangi biznes amaliyotlarini joriy etish asosiy faoliyati an'anaviy banklarni tartibga solish va nazorat qilish bo'lgan tartibga soluvchi organ uchun g'ayrioddiy tashvish bo'lishi mumkin. Aksariyat Markaziy banklar tijorat banklaridan o'z majburiyatlarining bir qismini tasdiqlangan qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish yo'li bilan likvidlik maqsadlarida kapitalning etarlilik koeffitsientiga rioya qilishni talab qiladilar.

Bundan tashqari, islom bankini tashkil etish istagida bo'lgan homiylar uchun korporativ soliq va jismoniy shaxslar soliq tuzilmalarini o'rganish va mavjud imtiyozlarni izlash muhimdir. Islom banki uchun soliq oqibatlari odatdagidan ko'ra ko'proq majburiydir. Aslida, islom banki omonatchilariga to'lanadigan foyda, odatdagi banklarning o'z omonatchilariga to'laydigan foizlari kabi, bank uchun maqbul to'lov sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Tashkiliy guruh mamlakatning valyuta pozitsiyasini ham o'rganishi kerak, chunki u bankning tashqi savdo operatsiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatishi va ularning jarayonlari va rentabelligiga ta'sir qilishi mumkin. Ekspertlar fikricha, jahon bozorida islom moliyasi g'arb moliya tizimini inqiroz holatiga olib kelgan salbiy omillarga qarshi turish imkoniyatini berdi. Bugungi kunda bank islom dunyosidan tashqari mamlakatlar uchun ham xizmat ko'rsatib, ularga ham ulkan imkoniyatlar yaratmoqda.

Islom Taraqqiyot bankining maqsadi "Shariat tamoyillari asosida a'zo davlatlar va musulmon jamoalarning iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlash" hisoblanadi. ITBga 57 ta davlat a'zo bo'lib, aktivlari 150 mlrd AQSH dollaridan ortadi.

Quyidagi rasmdan bilish mumkinki, ITBning asosiy ustav kapitalidagi katta ulush Saudiya Arabistoniga, so'ngra Liviya, Eron va Nigeriya davlatlari o'rin egallaydi. O'zbekistonning ulushi esa 0.03 % ni tashkil etib, bir foizga ham bormaydi.

Qayd etish zarurki, O'zbekiston Islom taraqqiyot bankiga 2003-yilda a'zo bo'lgan. Shu yillar mobaynida jami 2.5 mlrd dollardan ortiq 30 ta yirik investitsiya loyihasi ma'qullanib, loyihalar doirasida maktablar, arzon uy-joylar, avtomobil yo'llar, elektr va ichimlik suvi tarmoqlari qurilib, sog'liqni saqlash muassasalari zamonaviy jihozlangan.

Islom taraqqiyot banki O'zbekistonning 10 yirik kreditorlari qatoriga kiradi. Xalqimiz uchun hamkorlikning yangi istiqbollari ochilib, yig'ilish doirasida Islom taraqqiyot banki O'zbekistonda Islom banki va moliya sohasining huquqiy asoslarini ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash uchun loyiha orqali mamlakatda islomiy bank va moliya uchun qonuniy va texnik asoslar yaratilishi, shuningdek, aholining islom

moliyasidan xabardorlik darajasini oshirishni ko'zlanganligi quvonarli bo'ldi. O'zaro hamkorlikning muhim jihatlaridan biri - ITB O'zbekistonda qishloqlarni barqaror rivojlantirish loyihasi uchun 200 mln dollar miqdorida pul ajratayotganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida bu mablag'lar ko'magida mahalliy boshqaaruv jarayoni hamda jamoatchilik ishtirokida asosiy infratuzilma va xizmatlardan foydalanishni yaxshilash, qishloq aholisining turmush darajasini oshirish, kambag'allikni qisqartirish, aholining turli holatlarga, xavf-xatarlarga chidamliligini oshirishga erilishi - insonparvarlikning eng oliy namunasi bo'ladi.

Toshkentda sentabrning 1-4 kunlari Islom taraqqiyot banki boshqaruvchilari kengashi guruhining 46-yillik anjumani bo'lib o'tdi va unda ITB guruhiga a'zo 57 mamlakatdan vazirlar va rasmiylar, shuningdek, 2000 dan ortiq yirik biznes, bank-moliya vakillari hamda soha ekspertlari ishtirok etdi. Darhaqiqat, bunday yirik anjumanning Toshkentda o'tkazilishi mamlakatimiz banklari va Xususiy sektorni rivojlantirish Islom korporatsiyasi o'rtasida hamkorlik aloqalarini yana-da mustahkamlash, O'zbekistonda ham islom moliyasi tamoyillarining rivojlanishiga umid uyg'otdi. Mazkur xalqaro anjuman doirasida O'zbekiston va ITB o'rtasida bir qator o'zaro manfaatli hamkorlik munosabatlarini kengaytirish bo'yicha hujjatlar imzolandi. Xususan, Sammitda, ITB guruhi va o'nta a'zo mamlakat o'rtasida umumiy qiymati 1,2 milliard AQSH dollariga teng 30 ta moliyaviy kelishuv imzolandi. Shundan 330 million dollariga teng mablag' O'zbekiston manfaatlarini ko'zlab sarflanadi.

Jang'armaning 200 mln dollarlik investitsiyalari "Obod qishloq dasturi"ga kiritilgan loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga yo'naltiriladi. Kichik va o'rta biznes hamda startup loyihalar, infratuzilmani modernizatsiyalash va xizmatlardan foydalanishni yaxshilash orqali qishloq aholisining turmush darajasini oshirish, kambag'allikni qisqartirish yo'nalishidagi chora-tadbirlar tufayli mamlakatda 100 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratiladi va 34 mingga yaqin kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyati tiklanadi.

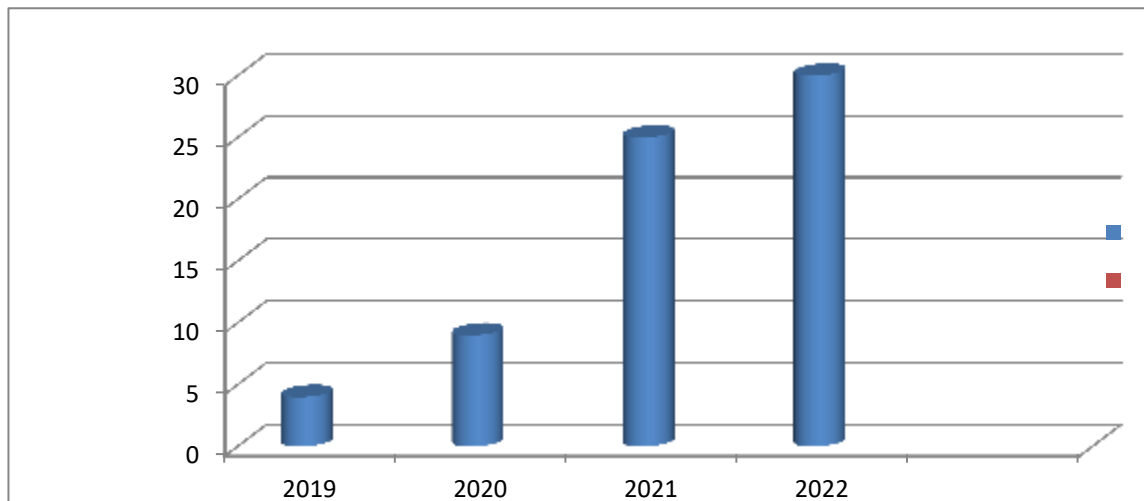
Islom taraqqiyot banki tomonidan O'zbekistonda islom banki va moliya sohasining huquqiy asoslarini ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash uchun texnik yordam granti ajratiladi.

Mazkur yo'nalishda XSRIK shu kungacha 15 ta tijorat banklari va 2 ta lizing kompaniyasi bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan va bugungi kungacha banklarga 285 million AQSh dollari miqdorida moliyalashtirish liniyalarini ajratish ma'qullangan.

O'zbekistonda onkologik xizmatlarni rivojlantirish loyihasini qo'llab-quvvatlash uchun 80 million dollar qarz shartnomasi imzolandi. Bundan tashqari, "Trastbank", "Kapitalbank", "Turonbank", "Infinbank", "Orient Finans bank"ning har biri bilan 10 mln. AQSH dollari miqdorida mablag' ajratish to'g'risida Bitim imzolandi. Islom taraqqiyot banki tomonidan O'zbekistonda islom banki va moliya

sohasining huquqiy asoslarini ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash uchun texnik yordam granti ajratiladi.

Jalb qilingan mablag'lardan O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan tadbirkorlar, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, qayta ishlash va iqtisodiyotning turli sohalarida ishlab kelayotgan korxonalar o'z faoliyatlarini yanada rivojlantirish uchun foydalanin kelmoqda.

2- rasm. "Trastbank" XAB ning XISMK va XSRIK liniyalarini jalb qilish statistikasi¹²

Yuqoridagi rasmdan yaqqol ko'rinib turibdiki, "Trastbank" XAB banki yildan-yilga jalb qilingan resurslari ortib bormoqda. Bank XISMK tomondan ajratilayotgan kredit liniyalari 3 yilda deyarli 4 barobargacha oshira oldi. Bundan ayonki, bank ishonchli agent sifatida mablag'larni samarali boshqarmoqda.

Xulosa va takliflar. O'rganilgan ma'lumotlarni tahlil xulosa qilish mumkinki, hozirda jahonda tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotga innovatsion o'zgarishlardan orta qolmaslik maqsadida O'zbekiston Hukumati islomiy moliya va sherikchilikka asoslangan bank sanoatini rivojlantirish bo'yicha yo'l xaritasi ishlab chiqildi. Ushbu yo'l xaritada mavjud qonunchilikni bank faoliyati, soliq, qimmatli qog'ozlarga doir qonunchilikka qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish takomillashtirish, targ'ibot ishlarini olib borish, islomiy moliya infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni va davlat sektorini rivojlantirish, islomiy moliya xizmatlari bozorini rivojlantirish, ilmiy-o'quv ishlarini olib borish va investorlar bilan ishlashni o'z ichiga olishi belgilandi. Shu bilan birga har bir bajariladigan tadbir bo'yicha mas'ul idora va muddat belgilandi. Yuqoridagi sanab o'tilgan vazifalarni amalga oshirish uchun Islom tadqiqotlar va treninglar institutining grant mablag'lari va maslahat xizmatlaridan foydalanish boshlandi.

¹² www.trastbank.uz

FOYDALANILGAN ADABAIYOTLAR RUYXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- 01.05.2023 yil
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni.2019 yil 11 noyabr.
3. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.2019 yil 5 noyabr.
4. Sh.M.Mirziyoyev. Tanqidiy, tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU,2017, - 104 b
5. Sh.M.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz, - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU,2017, - 488 b
6. Abdullaeva Sh.Z. Bank risklari va kreditlash. Darslik. T: Iqtisod - moliya, 2003. - 304 b
7. Omonov A.A va Karaliyev T.M.. Pul, kredit va banklar. T.: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti, 2018.- 446 b.
8. Shayx Muhammad Taqi Usmoniy "Islom moliyalashtirishga kirish".2013-y
9. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. "Tafsiri Hilol". Toshkent "Hilol nashriyoti" 2020
10. Chapra M.U "What is Islamic Economics?" - Jeddah 2001,
11. Islom fihi akademiyasi Kengashining qaror va tavsiyalari - fatvolar /M.F.Murtazin tarjimalari.-M.,2003. - 143b